

SER DU HUR JAG MÅLAR ETT STADSLANDSKAP?

Peter Hallén

Förslagen till Slussens omdanande kommer och går, betongen rämnar och spiralen består. Trafiken tar sig inte längre fram i alla ramper och man kan plötsligt hamna vid Fåfången istället för på Munkbron. Arkitektkontoren Foster och Berg har förvandlat kommundienstjänstens krav och politikernas direktiv till ett förslag för Slussen som benämns det slutliga. Förslaget är mycket bättre än det tidigare, men innehåller ännu skavanker som behöver arbetas bort.

Jag lärde mig en tolkning av landskapet vid Slussen av Jan Gezelius under min skoltid. Det är en läsning av Stockholm som landskap som jag aldrig hört någon annanstans och som borde vara intressant för fler än mig. Jag sökte upp Gezelius för att korrekt återge hans historia om stadslandskapet.

Vid vårt inledande telefonsamtal mindes han inget om sin berättelse, men när vi sedan träffas hemma hos honom i Skönsta-holm gav han mig en bok. Det var ur Nils Ahnlund:s *Stockholms historia före Gustav Vasa*, utgiven på uppdrag av Stockholms stad 1953, han hämtat grunden för sin berättelse. De klassiserande och romantiserande axlarna måste vara komna ur hans egen analys, för inte ett spår av dem hittar jag i Ahnlund:s bok.

I soldiset i mitt minne kommer jag alltid att se Gezelius teckna sig i siluett mot himlen ovanför Erik Lallerstedt:s Kungarum och Katarinahissens gondol.

Jan berättade för oss ivrigt lyssnande tredjeårs arkitekturstudenter, om varför Stockholm under våra fötter såg ut som det gjorde. Han berättade om Stockholm som landskap, det var det ingen annan som hade gjort. Hur staden organiserats enligt landskapets förutsättningar. Självklart kan tyckas nu när det påpekas, men en uppenbarelse för mig. Tänk att jag nu fick ta del av de hemligheter alla arkitekter kände till, att jag nu här vid Slussen skulle bli invigd i stadsbyggnadskonsten.

Jan berättade om grusåsen som spärrat vattenflödet från hela Bergslagen och som till sist fick vika för vattnets kraft. Det återstod så småningom endast en ö i vattenflödet, som senare blev Stadsholmen, staden som byggdes mellan två segelbara

sund; och mellan Mälaren och det som sen efter att landhöjningen gjort sitt, skulle komma att kallas Saltsjön.

Resterna av grusfördämningen fick namnet Brunkebergsåsen. Den försvårade stadens utbyggnad mot norr, men bidrog å andra sidan med byggnadsmaterial för alla anläggningsarbeten. Den sträckte sig i nord-sydlig riktning. Jan berättade att det var längs dess stäckning som Stockholms klassiserande arkitektur-axel utvecklades. I dag kan vi se mängder med byggnader från Norrtull till Skanstull med de klassiska idealen som förebild, allt från Sune Lindström:s Wennergren Center till Yngve Tegnér:s Folksambyggnad och Tessin:s moderniserande kungaborg mitt på, formad som ett lejon förklätt i antikens arkitekturattribut. Det är fantastiskt att alla arkitekter under århundradens lopp både känt till detta och följt denna i landskapet nedtecknade lag! Självklart fanns det då också en romantiserande axel genom landskapet, dess förutsättning låg i förkastningsbranten, den höga mörka bergssida som reser sig söder om stadsholmen, på

FOTO: JAN ÖQVIST

Åsön, som Södermalm kallades. Någon gång i urtiden hade graniten spruckit upp och gnejs trängt fram. En förkastningsbrant i söder av gnejs och ett uppländskt landskap i norr av rundkullig granit, öppnare och mjukare än det södra med inslag av den förr utbredda eken. En del av dessa praktexemplar lever kvar på Djurgården, stockholmslandskapets idag äldsta innevånare.

Gnejsbranten styrde vinden från öster och väster, som förblev de dominerande vindriktningarna. Stadens gator organiserades så att de lutade ner mot vattnet. Den unkna luften kunde på detta vis effektivt ventileras bort över Mälarens och skärgårdens vattenytor. Stadens planerare hade använts sig av naturförutsättningarna för att skapa en sund stad. En romantiserande axel med kinesiskt sommarslott på Lovön, via söderkåkar, bebyggelsen på Djurgården och ända ut mot punchverandorna i arkipelagen.

De två axlarna möts vid Slussen som följaktligen är Stockholms hjärta. På 1200-talet började vattnet strömma i sunden runt Stadsholmen och landhöjningen göra sig påmind. När på 1600-talet vattnet runt holmen inte längre var farbart konstruerades den första slussen. Till denna plats mellan salt och sött kom fiskare från hela Östersjön, bortifrån Ryssland till och med, för att sälja sin fisk.

Här byggdes också Stockholms södra stadshus, ett slags handelspalats för all slags affärer.

Jag var så säker på att det Jan berättade där uppe på Katarinahissen var vedertagen kunskap bland arkitektkåren, så jag har mången gång med bestämdhet hävdat dessa sanningar. De flesta skolkamrater, lärare eller senare kolleger har lite skeptiskt tittat på mig, men låtit mig hållas i min intensiva övertygelse. Men eftersom det aldrig verkade vara någon som hört Gezelius berättelse, så bestämde jag mig för att träffa Jan och få den i varje liten detalj bekräftad. Ingenting fick bli fel när man har med Stockholmslandskapet att göra.

Jan började plötsligt deklamera ett stycke poesi, tror det var Esaias Tegnér och jag blir påmind om hans litterära ådra. Han vill gärna tala om Karelen och vi sitter i flera timmar och tittar på svartvita bilder därifrån. Han minns Harry Martinsson som också var besatt av Karelen, landskapet mellan Finska viken och Vita

havet, sjöarna Ladoga och Onega. Till skillnad från fiskarna som kom till Slussen för att sälja fisk hade Jan aldrig varit där. Jag frågar vidare om Martinsson, vad som kan ha inspirerat honom där. Jan sa att inte heller han varit i Karelen och det kanske blott var det vackra namnet som lagt grunden för Martinsson:s besatthet. Han reste mycket, det vet vi från hans litterära gärning, men både han och Jan reste alltså också på sin kammare.

Gezelius var slottsarkitekt på Drottningholm vid ombyggnaden och anpassningen av byggnaden till permanentboende för kungafamiljen. Min dåvarande fru påstod att det var hon som övertalat kungen och drottningen att flytta ut till landet. Jan är själv speciellt stolt över det målade plåttaket. Det skulle lätt ha kunnat bli fatalt för slottet blott genom sin storlek om det inte hanterats av skickliga händer. Som elever på arkitektskolan var vi mäktat imponerade av Jans sätt att föra sig, hans sätt att tala och hela hans imponerande utstrålning. Det var något av Gustav III över honom inbillade vi oss. En man med en annan bildning från en annan tid. Vi fantiserade om hur hyresgäst Anpassningen gick till när han och Silvia diskuterade hennes gemak. Vi kallade honom Silvia:s sängkammarsarkitekt, helt utan hans kännedom förstås.

*”Där låg ett skimmer över Gustafs dagar,
fantastiskt, utländskt, flärdfullt om du vill,
men det var sol däri, och, hur du klagar,
var stodo vi, om de ej varit till?
All bildning står på ofri grund till slutet,
blott barbarit var en gång fosterländskt;
men vett blev plantat, järnhårt språk blev brutet,
och sången stämd och livet mänskligt njutet,
och vad Gustaviskt var blev därför även svenskt.”*

Esaias Tegnér, vid svenska akademiens femtiåra minneshögtid den 5 april 1836.

Undrar just hur mycket sol det blir däri Slussens slutliga förslag, Foster till trots. Det är tydligt hur stadsförvaltningen och arkitekterna lyssnat på alla klagomål och mycket är bättre än i det tidigare förslaget, men det finns fortfarande problem kvar att lösa. Ett är byggnaderna på kajen nedanför KF-husen. Gezelius

var 1980 upprörd över att det på sjuttioalet nya uppglasade huset skulle stå och lysa upp förkastningsbranten, på grund av sitt uppvärmningskoncept med lamporna som värmekälla. Men inte skulle det misstaget ursäkta de tidigare föreslagna stenstads-kvarteren på kajen. Nu börjar byggnaderna i Stadsgården lämna kvarterets typologi och närma sig hamnmagasinets, men ser ännu ut som konventionella kontorshus.

Fint att man vill anlägga en park för att öppna upp framför södra stadshuset. Gezelius drar sig till minnes Sture Koinberg:s förslag, som han tycker var det enda som hade kvaliteter i form av en park och som därmed avvek från alla andra förslag. Jan vill som många andra behålla en öppenhet runt Södermalmstorg och galant föra in det växande landskapets element på platsen. När jag talar med Sture visar det sig att han aldrig gjorde något förslag, men måste följaktligen ha beskrivit sin parkidé för Jan utomordentligt väl. Koinberg håller också på med en artikel om Stockholm som landskap, ser med spänning fram emot den, skönt sammanträffande.

Den stora höjdskillnaden mellan Södermalmslandet och Mälarens stränder övervanns i 1900-talets början med hjälp av diverse tekniska uppfinningar, Sofia-, Katarina- och Mariahis-sarna. En annan innovation, spårvagnen, behövde däremot en ramp för att binda samman malmarna. Härmed börjar de stora ingreppen vid Södermalmstorg och som idag resulterat i det förslag som kallas ”det slutliga”.

Den lutande rampen i Foster/Berg:s förslag blir betydligt bredare än den Skeppsbro den ansluter till, detta förmodligen för att trafiken till och från Munkbron också skall ledas här. En smäcker cykelbro med svepande linjer har föreslagits från Södermalmstorg till Munkbron och indikerar att man är medveten om att det blir lite konstigt att cykla till Stadsholmens norra sida för att nå den södra. Biltrafiken i mötet mellan den breda rampen och Skeppsbron får den negativa konsekvensen att den måste korsa mötande körriktning.

Rampen i ett långt lutande plan blir det stora dominerande och problematiska elementet. Tage William-Olsson löste den horisontella rörelsen med sin fyrbladiga spiral. Har verkligen alla möjligheter att använda den spiralformade rampen som form utretts? Eller är alternativet att ge Götgatan och Hornsgatan ett

samband med Vasagatan norr om Stadsholmen, som Katarina-vägen med Skeppsbron på den södra sidan?

Om man trots allt skulle bestämma sig för den ramp som föreslagits nu, skulle den åtminstone kunna delas upp i tre och härigenom ge ett mindre kompakt intryck?

Vad är meningen med glasprismor utan program? Emanuel Swedenborg odlade apelsiner i sitt glashus på loftet vid Mariatorget. Det är väl vad just glashus är bäst för, att odla exotiska växter.

Undrar varför Foster/Berg/staden valt att inte redovisa sina planer för tomten framför hotell Hilton? Fortfarande innehåller alltså det slutliga förslaget ofärdiga delar.

Topografiens urkraft har huserat här långt innan vattenmassorna från Bergslagen bröt igenom grusfördämningen. Det kommer de att göra också framöver. Inga kortsiktiga spekulationer eller hänsyn kan förhindra det.

Mats Edblom har i ett utspel på Konstakademien föreslagit att ett näs som förband Södermalm med Gamla Stan skulle återskapas. Ett näs på platsen är alltså enligt berättelsen om landskapets historia inte särdeles ursprungligt och existerade endast under en specifik begränsad period innan allt grus spolats bort av vattnet. Det var landhöjningen som började märkas på 1200-talet som började skapa ett forsande vatten och som på 1600-talet resulterade i att en sluss byggdes. Man kan således leda vattnet som i en terrasserad flod som Foster föreslår och båtar i sluss utan att man begår något brott mot det historiska förloppet. Argumentet att näs skulle vara bättre än Foster:s ”flod” faller därmed.

Den brännpunkt som hela denna berättelse handlar om ligger där två organiserande principer i naturen korsade varandra: förkastningsbranten och grusåsen; där två av kulturens organiserande principer fortsätter att korsa varandra: arkitekturens klassiserande och romantiserande axlar. På ett sätt är det en brännpunkt, på ett annat sätt en flödespunkt där olika krafter

FÖREGÅENDE SIDA: VÄDERSOLSTAVLAN, URBAN MÅLARE/JACOB HEINRICH ELBFAS, STOCKHOLMS STADSMUSEUM

DEN ÄLDSTA NU EXISTERANDE BILDEN AV STOCKHOLM, ORIGINAL 1535.

skall kunna flöda fritt; på ett tredje sätt är platsen en mötespunkt mellan människor.

På en sådan punkt går det inte att ställa något mitt i. Allt som skall göras i en sådan punkt handlar om att både styra och underlätta flöden av energi. Det går inte att göra vad som helst här. Det som kommer att ha en möjlighet att byggas är det som följer naturens uråldriga gestaltande principer.

Vi måste helt enkelt vara varsamma om Stockholms hjärta. Jag hör plötsligt Jan deklamera Bellman:

*Solen glimmar blank och trind,
vattnet likt en spegel.
Småningom uppblåser vind
i de fallna segel,
vimpeln sträcks, men med sin år
Olle på en hövålm står;
Kerstin ur kajutan går,
skjuter lås och regel.*

*Movitz, stöt åt dem i lurn,
som på skutan fara.
”Olle du, vad kostar tjern?”
Lyssna vad de svara.
”hör, var ä ni hemma, ni?”
”Ifrån Lovön komma vi
med grönsaker, silleri,
mjölk och äpplen klara.”*

*Sicken julle skymtar fram!
Marjo åren lyftar;
med sitt lövbrott, mjölk och lamm
hon till tullen syftar,
har i knä en bytta smör,
körsbårskorgen frammanför.
Marjo nu sin lovsång gör,
snyter sig och snyftar.
Kon i vassen skylt sin kropp,
snärd i våta tågen,
bruna oxen kastar opp*

*himmelsblåa vågen.
Ången står i härlighet,
kalven dansar yr och fet,
hästen tumlar stolt och het,
svinet går i rågen.*

*På den klippan här vid strand
själv kinesen prålar,
bildar av en näva sand
skönsta blomsterskålar.
Uti leret brännes in
en Apelles’ pensel fin.
Ulla Winblad, min kusin,
ser du, hur jag målar?*

Fredmans Epistel n:o 48, varuti avmålats Ulla Winblads hemresa från Hessingen i Mälaren en sommarmorgon 1769. ■